

**Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında
Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı**

The Use of Child Soldiers in the Armenia during and after the Second Karabakh
War from the Perspective of International Law

Esmâ Özdaşlı

Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Assoc. Prof., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of International Relations

Burdur, Türkiye

E-posta: eozdasli@mehmetakif.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2336-9719

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June

Geliş/Received: 29 Ocak/January 2022

Kabul/Accepted: 23 Mayıs/May 2022

Yayın/Published: 15 Haziran/June 2022.

Atıf/Cite As

Özdaşlı, Esmâ. "Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında
Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2022), 11/36: 1-31.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir.
/This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esmâ Özdaşlı)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Copyright © Published by Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Çocukların savaş ve çatışmalarda kullanılması, günümüzün en önemli sorunlarından biri olmakla birlikte tarihin çok eski dönemlerine kadar var olan bir meseledir. Özellikle çatışmaların hayatın bir parçası haline geldiği bölgelerde ve iç savaşın yaşandığı ülkelerde çocuk askerlerin sık sık kullanıldığı görülmektedir. Çocukların düzenli devlet orduları tarafından kullanıldığı örnekler mevcut olsa da, daha çok terör ve suç örgütlerinin istismarına maruz kaldıkları görülmektedir. Uluslararası hukuk genel olarak 18 yaş ve altındaki kişileri çocuk olarak tanımlamaktadır ve çalışma konumuz olan “çocuk askerler” ile ilgili en önemli adımlar özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra atılmıştır. Özellikle silahlı çatışmalar sırasında sivillerin haklarının korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmesi’nde “15 yaşından küçük çocukların askere alınmaması” yönündeki madde ve Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin çocuk asker kullanımını “savaş suçu” olarak kabul etmesi oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, İkinci Karabağ Savaşı’nda Ermenistan ordusundaki “çocuk asker”ler konusu ele alınacaktır. Hiç şüphesiz 27 Eylül 2020’da Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırması ile başlayan İkinci Karabağ Savaşı’nın akılda kalan en önemli konularından biri, Ermeni ordusunun “çocuk asker” kullandığına ilişkin görüntü ve bilgiler olmuştur. Savaş sırasında ve sonrasında, Azerbaycan makamlarının Ermenistan’ın çocuk asker kullanımına yönelik bilgi ve belgeleri resmi düzeyde dile getirmesine, uluslararası alanda ilgili kuruluşlara bu yöndeki suçlamalar iletmesine rağmen günümüze kadar bu savaş suçunun cezalandırılmasına ilişkin herhangi bir adım atılmamıştır. Çalışmanın sınırı İkinci Karabağ Savaşı ve sonrası olmakla birlikte, konuyla ilgili savaş öncesi bilgilere de yer verilmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda Karabağ’da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde çocukların zorla askere alındığına ilişkin uluslararası raporların mevcut olması, yapılan çalışmanın iddialarını destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, İkinci Karabağ Savaşı, Çocuk Asker, Savaş Suçu.

Abstract

The use of children in wars and conflicts is one of the most important problems of our time, and it is an issue that has existed until very ancient times in history. It is seen that child soldiers are frequently used especially in regions where conflicts have become a part of life and in countries where civil wars take place. In fact, the use of child soldiers in conflict zones, which are deprived of the most basic human rights, is considered normal by the society and there is no will to resist the abuse of children under current conditions. While people aged 18 and under are defined as children in terms of international law, the concept

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

of child became international for the first time with the "Declaration of the Rights of the Child" prepared by the League of Nations in 1924. Since 1924, many international agreements and conventions on children's rights have been made and the most important steps regarding the subject of "child soldier", which is our subject of study, were taken especially after the Second World War. In particular, it is very important that the International Criminal Court, which was established with the article in the Geneva Convention on the protection of the rights of civilians during armed conflicts and the Rome Statute, which states that "children under the age of 15 should not be recruited", accept the use of child soldiers as a "war crime".

In this study, the issue of "child soldiers" in the Armenian army in the Second Karabakh War will be discussed. Undoubtedly, one of the most important issues of the Second Karabakh War, which started with the attack of Armenia on Azerbaijan on September 27, 2020, was the image and information about the use of "child soldiers" by the Armenian army. During and after the war, no steps have been taken to punish this war crime, although the Azerbaijani authorities have officially expressed the information and documents regarding the use of child soldiers by Armenia, and have forwarded accusations in this direction to the relevant organizations in the international arena. While the limit of the study is the Second Karabakh War and after, the pre-war information on the subject is also included. The existence of international reports regarding the forced conscription of children in the regions where Armenians lived, especially in Karabakh in the 2000s, supports the claims of the study.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Second Karabakh War, Child Soldier, War Crime

Giriş

Çocukların savaş ve çatışmalarda kullanılması, günümüzün en önemli sorunlarından biri olmakla birlikte tarihin çok eski dönemlerine kadar var olan bir meseledir. Özellikle çatışmaların hayatın bir parçası haline geldiği bölgelerde ve iç savaşın yaşandığı ülkelerde çocuk askerlerin sık sık kullanıldığı görülmektedir. Hatta en temel insan haklarından mahrum olan çatışma bölgelerinde çocuk askerlerin kullanımı, toplum tarafından da normal karşılanmakta ve mevcut şartlar altında çocukların istismar edilmesine karşı koyma iradesi gösterilememektedir.

Çocuklar, çeşitli nedenlerle silahlı bir gücün veya grubun parçası olurlar. Bazıları silahlı aktörler tarafından kaçırılır, tehdit edilir, zorlanır veya yönlendirilirler. Diğerleri ise aileleri için gelir elde etmeye zorlanan yoksul çocuklardır. Bununla birlikte bazı çocuklar, hayatta kalmak veya topluluklarını

korumak için kendilerini çatışmanın içinde bulurlar. Katılımları ne olursa olsun, çocukların silahlı kuvvetler tarafından silah altına alınması ve kullanılması, çocuk hakları ve uluslararası insancıl hukukun ciddi manada ihlalidir (Azərbaycan24, 15 Mayıs 2022). UNICEF Paris İlkeleri'nin 6. maddesinde de belirtildiği üzere çocukların birçoğu zorla, diğerleri ise koşulları nedeniyle "gönüllü" olarak silahlı kuvvetlerin bir parçası olurlar. Savaşın kendisi önemli bir belirleyici olsa da, çocuklar yoksulluk, şiddet, sosyal eşitsizlik veya adaletsizlik gibi sorunlar ile askere gitmeyi kendileri, aileleri ve toplulukları için en iyi seçenek olarak görebilirler (UNICEF, 15 Mayıs 2022).

Günümüzde dünya çapında 240 milyondan fazla çocuğun çatışmalardan etkilenen ülkelerde yaşadıkları düşünülmekte ve birçoğu, silahlı kuvvetler ve çeşitli gruplar tarafından şiddet, yerinden edilme, açlık ve sömürüyle karşı karşıya kalmaktadır. 2017 verilerine göre örneğin, Boko Haram'ın Çad Gölü Havzası'nda ciddi sayıda çocuğu "intihar bombacısı" olarak kullandığı, Nijerya ve Kamerun'da konuyla ilgili 203 vaka yaşandığı, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde sadece 3000'den fazla çocuk asker alımı olduğu, Güney Sudan'daki çatışmalarda ise 18 yaş altı en az 19.000 çocuğun katıldığı tahmin edilmektedir (Reliefweb, 15 Mayıs 2022).

Teorik Çerçeve

Diplomasiyle birlikte Uluslararası İlişkilerin (UI) en önemli inceleme alanlarından biri olan savaş, UI çalışmaları arasında hatırı sayılır bir yere sahiptir. Savaş çalışmaları, savaş hukuku, savaş tarihi, savaşın nedenleri, savaş sosyolojisi bu alandaki çalışmaların bazı alt başlıklarıdır (Yalçınkaya, 2014: 409-410). İnsanlık tarihi, esasen savaşlar tarihidir ve savaşın tanımı da yaşanan çağın şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Her şeyden önce, savaşın yaşanmadığı "barış" dönemlerinin bile bir anlamda savaşın engellenmesine ve çıkış nedenlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir süreç olduğu düşünülürse, çatışmanın yaşanmadığı dönemlerde dahi savaş, fiziksel olmasa da düşünsel olarak hayatın bir parçasıdır. Savaşı, düşmana irade kabul ettirmek için yapılan sınırsız bir şiddet hareketi olarak tanımlayan Carl von Clausewitz'e göre (Clausewitz, 1976: 75) savaş, politik ilişkilerin başka araçların desteğiyle sürdürülmesinden başka bir şey değildir (Clausewitz, 1976: 605). Uluslararası hukukun temellerinin atılmasında

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

önemli bir yere sahip olan Hugo Grotius ise savaşı “güç kullanarak çarpışanlar arasındaki durum” olarak tanımlamaktadır (Yalçınkaya, 2014: 409-410).

Bununla birlikte çocuk asker konusunu düzenleyen uluslararası hukuk belgelerinde “savaş” yerine “silahlı çatışma” ifadesinin daha sık kullanılması, “silahlı çatışma” kavramının tanımlanması zorunluluğunu doğurmaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, “savaş” Birleşmiş Milletler (BM) belgelerinde kullanılmamasına özen gösterilen bir ifadedir. Bunun temelde iki nedeni vardır. Birincisi, dünya tarihinin gördüğü en büyük felaketlerden biri olan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan BM, ürkütücülüğü ve korkunçluğundan dolayı kararlarında ve resmi belgesinde “savaş” sözünü¹ kullanmamaya özen göstermiştir (Çeçen, 2013: 822). Esasen savaş sırasında sivillerin korunmasını düzenleyen Uluslararası İnsancıl Hukuk -savaş hukuku yerine- lafsının BM çatısı altında belirgin bir şekilde kullanılmasının nedeni de bu hassasiyettir. İkincisi ise savaş hukukunu oluşturan iki temel düzenlemeden biri olan² ve savaşa başvurmak için uyulacak kuralları içeren “*jus ad bellum*”dur. Savaş hukukunun uygulanabilmesi için savaşın ne zaman başladığı, ne zaman bittiği Lahey Sözleşmeleri ile düzenlendiği için “*jus ad bellum*” “Lahey Sözleşmeleri” olarak da isimlendirilmektedir. 1945'ten sonra savaş kavramının yerine silahlı çatışma ifadesinin kullanılmasının nedeni de *jus ad bellum* ile ilgilidir. Bu tarihten sonra savaş ilan etme yetkisi devletlerden alınarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) devredilmiş ve bu yetki ile savaşlar engellenmese de ilan edilmesine mâni olunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle savaşan devletler meşru müdafaa haklarını kullandıklarını öne sürerek ilan edilmemiş savaşlara girişmiş, bu durum savaş ilanı olmasa da *jus in bello*'nun uygulanmasını zorunlu hale

¹BM, İnsancıl hukuku esas alarak her türlü karar ve uluslararası belgede, “savaş” kavramını kullanmayarak, bu kavramı insanlığın zihninden silmeye özen göstermektedir. Bu amaçla devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası bütün protokollerde savaş kavramı devre dışı bırakılarak; “silahlı çatışma”, “dolaylı çatışma” ya da “düşük yoğunluklu çatışma” gibi düzenleyici hükümlere yer verilmektedir. Bkz. Çeçen, 2013, s. 828. BM Anlaşması'nda da “savaş” sözcüğü beş kez geçmekte, sadece giriş bölümünde “savaş” kavramı açıklamak için kullanılmakta (.....savaş felaketinden gelecek kuşakları.....) diğer dört yerde (Madde 53, Madde 77, Madde 107 (iki defa)) ise İkinci Dünya Savaşı'nı tanımlamak kullanılmıştır.

² Diğerleri savaş esnasında uyulacak kurallar yani *jus in bello*'dur. Günümüzde özellikle silahlı çatışma durumlarında sivillerin korunmasına yönelik düzenlemeler Cenevre Sözleşmeleri (1949) ve ek Protokolleri ile düzenlenmiştir. Bu nedenle de *jus in bello* Cenevre sözleşmeleri olarak da bilinir (Yalçınkaya, 2014: 411-142).

getirmiş ve “savaş hukuku” yerine, “silahlı çatışma hukuku”; “savaş” yerine ise “silahlı çatışma” kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Yalçınkaya, 2014: 411-412).

Uluslararası Hukukta Çocuk ve Çocuk Askerlik

Çocuk; uluslararası ve ulusal hukuk açısından 18 yaş ve altındaki kişilerdir ve 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Çocuk Hakları Bildirgesi ile “çocuk” kavramı ilk kez uluslararası hale gelmiştir (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2016: 486). Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nun 20 Kasım 1989 tarihinde kabul ettiği “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”de belirtildiği üzere; çocuk haklarına özel bir ilgi gösterme gerekliliği 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi’nde ve 20 Kasım 1959 tarihli BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi’nde, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nde, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde (özellikle 23 ve 24. maddelerinde) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’sinde (özellikle 10. maddede) ve çocukların esenliği ile ilgili uzman kuruluşların ve uluslararası örgütlerin kurucu ve ilgili belgelerinde tanınmıştır.³

30 Nisan 1997 tarihli UNICEF Cape Town İlkeleri’nde de belirtildiği üzere çocuk asker genel olarak aşçılar, hamallar, haberciler ve bu gruplara eşlik edenler dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere, herhangi bir sıfatla düzenli veya düzensiz silahlı kuvvet veya silahlı grubun parçası olan 18 yaşın altındaki herhangi bir kişi anlamına gelmektedir.⁴ Çocuk askerler, çatışmanın hâkim olduğu düzenli devlet orduları tarafından kullanılacakları gibi daha çok terör ve suç örgütleri tarafından istismar edilmektedirler. Çoğunluğu Afrika ve Asya’nın çatışma yaşanan bölgeleri olmak üzere dünyanın birçok yerinde çocuk askerler kullanılmakta ve günümüzde ne kadar çocuk asker olduğu net olarak bilinmemektedir. Bu çocukların bir kısmı yaşanan çatışmalarda hayatlarını kaybetmektedirler. 2016’dan bu yana, dünya çapında en az 18 farklı çatışmada çocuk askerler yer almış, İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün verilerine göre, çocukların çoğu gönüllü olarak veya itaat ederek hem kendileri hem de aileleri için sosyal veya ekonomik güvenliği garanti edecekleri yönündeki yanılsamalar altında

³ Sözleşmenin tam metni için bkz. Convention on the Rights of the Child, UNICEF, <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>, (22.01.2022).

⁴ Sözleşmenin tam metni için bkz. “Cape Town Principles”, UNICEF, <https://openasia.org/en/wp-content/uploads/2013/06/Cape-Town-Principles.pdf>, (22.01.2022).

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan’da Çocuk Asker Kullanımı.

çatışmalara dâhil olmaktadır. Kız çocukları ise çatışma bölgelerinde çoğunlukla cinsel istismara maruz kalmakta, intihar saldırılarına zorlanmakta, haberci, hizmetçi veya muhafız olmaları istenmektedir. Yemen, Sudan, Güney Sudan, Irak, Filipinler, Orta Afrika Cumhuriyeti, Afganistan, Burma, Çad, Kolombiya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Hindistan, Somali ve Tayland’daki militan grupların ve silahlı kuvvetlerin tümünün çocuk asker kullandıkları bilinmektedir (<https://projectworldimpact.com>). Çocukların Silahlı Kuvvetlere alınmasının engellemesine yönelik açıklanan UNICEF Paris İlkeleri’nde (2007) de belirtildiği üzere kız ve erkek çocukların askeri kuvvetlerdeki rolleri farklıdır (The Paris Principles).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 14 Aralık 1974’te kabul ettiği “Olağanüstü ve Silahlı Çatışma Hallerinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına Dair Bildiri”de de silahlı çatışmalarda çocukların fiziksel ve psikolojik olarak korunmasına ilişkin önemli hükümler içermektedir. Bununla birlikte günümüzde çocukların silahlı çatışmalarda kullanılmasını uluslararası hukuk açısından güvenceye alan en önemli yapı, 1998 Roma Statüsü⁵ ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi’dir.⁶ İnsanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve soykırım suçlarıyla ilgili soruşturma ve yargılama yetkisine sahip olan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), diğer ceza mahkemelerinden farklı olarak sürekli olarak görev yapmaktadır. UCM’yi kuran Roma Statüsü’nün giriş bölümünde, “...*Bu yüzyıl boyunca milyonlarca çocuk, kadın ve erkeğin, insanlık vicdanını derdinden etkilemiş, hayal bile edilemeyen kötülüklerin kurbanı*” olduğu belirtilerek, çocuğun bir birey olarak yaşadığı sıkıntılara işaret edilmektedir (Roma Statute of the International Criminal). Aynı statünün “Savaş Suçları” başlığı altındaki 8. maddesinde ise, “15 yaşından küçük çocukların ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması, askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması” savaş suçu olarak değerlendirilmekte ve UCM’nin savaş suçları üzerinde yargı yetkisinin olduğu ifade edilmektedir. Yine Roma Statüsü’nde (36. md.) “... *kadın ve çocuklara karşı şiddeti içeren ancak, onunla*

⁵ Azerbaycan ve Ermenistan Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne taraf değildir.

⁶ Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Court); soykırım suçlarını, savaş suçlarını ve insanlığa karşı işlenen diğer suçların sorumlularını cezalandırmayı hedefleyen sürekli bir mahkemedir. Ulusal mahkemelerin yerine geçmeyi değil tamamlamayı amaçlayan ve dünyanın ilk kalıcı uluslararası ceza mahkemesi olan UCM, 15 Haziran-17 Temmuz 1998’de toplanan Birleşmiş Milletler Roma Konferansı’nda karara bağlanan uluslararası bir anlaşma ile kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/Pages/Main.aspx>, (09.01.2022).

sınırlı olmayan bazı özellikli konular üzerinde hukuki deneyimi olan yargıçlarca yürütülmesinin" önemine işaret edilmektedir. Roma Statüsü'nün çocuk haklarıyla ilgili hükümleri özetle; çocuklara yönelik suçların cezalandırılmasını, çocukların ceza sorumluluğu konusunda ayrı usullerin belirlenmesi zorunluluğunu, UCM'de davalarda çocuk mağdur ve tanıkların korunmasına yönelik özel tedbirleri ve UCM personelinin çocuklarla ilgili konularda uzman olması zorunluluğunu içermektedir (Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu). UCM'nin özellikle iç çatışmaların yaşandığı ülkelerde ya ordu grupları, milisler içinde veya terörist örgütler tarafından çocukların asker/gerilla/militan adı altında kullanılmasını uluslararası hukuk normları ile yasaklayan, böylesi bir durumun savaş suçu olarak kabul edeceğini açıkça vurgulayan daimi bir mahkeme olması önemlidir (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2016: 485).

Çocuk asker kullanımı daha önce birçok uluslararası belgede suç olarak değerlendirilmesine rağmen, çocuk hakları açısından Roma Statüsü'nün önemi, çocukların askere çağırılması, askere alınmasını ve çatışmalarda aktif olarak kullanılmalarını "savaş suçu" olarak kabul etmesidir. İlgili Statü'nün 8(2)(b)(xxvi) maddesi uluslararası silahlı çatışmalarda, 8(2)(e)(vii) maddesi ise uluslararası nitelikte olmayan çatışmalarda çocukların kullanılmasını savaş suçu olarak kabul etmektedir (Roma Statute of the International Criminal Court). Çocukların silahlı çatışmalarda istismar edenlerin en ağır uluslararası hukuk ihlallerinden biri olan savaş suçu işlemekle isnat edilmesi elbette çok önemli bir adımdır. Ancak Roma Statüsü'nde çocuk asker tanımlamasında kabul edilen yaş sınırının 15 olarak kabul edilmesi hala ciddi eleştirilere neden olmaktadır. Hâlbuki uluslararası hukuk açısından genel olarak "çocuk" tanımlamasına getirilen yaş sınırı 18'dir.

Savaş ve çatışmalarda sivillerin korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmesi⁷ uluslararası insancıl hukukun günümüzdeki en önemli hukuksal metinleri arasında yer alır ve Roma Statüsü dâhil kendisinden sonra yapılan ilgili anlaşma ve sözleşmeler için de önemli bir kaynak niteliği taşır. Söz konusu sözleşmenin "Çocukların Korunması" başlıklı 77. maddesinde, "15 yaşına ulaşmamış çocukların çatışmalardan uzak tutulmaları ve askeri kuvvetlere alınmasının engellenmesi, 15 yaşını geçmekle birlikte 18 yaşını doldurmamış olanlar arasında

⁷ Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

önceliğin yaşça büyük olanlara verilmesi" yönünde hüküm yer almaktadır. Dolayısıyla Cenevre Sözleşmesi her ne kadar savaş suçu olarak tanımlamasa da 15 yaşından küçük çocukların asker olarak kullanılmasını yasaklamaktadır. Cenevre Sözleşmesi'nin "Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Ek Protokolü"nün (8 Haziran 1977) "İnsani Muamele" başlıklı ikinci kısmında ise "...15 yaşını doldurmamış çocukların silahlı kuvvetlerce veya silahlı gruplarca silah altına alınmayacağı veya muhasamata katılmalarına izin verilmeyecekleri" hükmüne yer verilmiştir.

UCM, sadece çatışmalarda asker olarak savaşmaya zorlanan çocukların değil, ebeveynlerini hedef alan saldırılar sonucu mağdur olan çocukların da mevcut çocuk koruma standartlarında korunmasına yönelik yeni ve etkili bir mekanizmadır. Bu bakımdan UCM'ye taraf olan devletler, Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) ve bu Sözleşme'nin protokollerinde yer alan pek çok yükümlülüğü toplu bir biçimde yerine getirmek üzere adım atmıştır. Bu sözleşmeye taraf olmak ayrıca, devletlerin ülke mevzuatını uluslararası hukukun çocuk haklarıyla ilgili hükümlerine uygun hale getirmek üzere yeni yasalar çıkartmalarını teşvik etmek anlamına da gelmektedir (Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu).

Yukarıda da ifade edildiği üzere her ne şekilde olursa olsun silahlı çatışmalarda çocuk asker kullanmak UCM tarafından savaş suçu olarak kabul edilmektedir ve bu yöndeki suçlara yönelik yargılamalar UCM'nin kuruluşunu takiben başlamıştır. 15 yaşından küçük çocukları askere almak ve onları çatışmalara aktif olarak kullanmak suçundan hüküm giyen ilk kişi ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nden (DKC) Thomas Lubanga Dyilo'dur. Dyilo 14 yıl hapse mahkûm edilmiştir. UCM'nin açtığı ikinci dava, "çocukların çatışmalarda kullanılması" suçunu da içeren yedi savaş suçu ve üç insanlığa karşı suç işlediği iddiasıyla tutuklanan DKC'den Germain Katanga ve Matthieu Ngudjolo'dur. 2008'den itibaren Lahey'de yapılan yargılamada, çocukları silahlı çatışmada kullandığı gerekçesiyle Katanga⁸ ceza alırken, Ngudjolo beraat etmiştir. Ngudjolo'yu yargılayan daire her ne 2012'de beraat kararı verse de açıklanan kararda "suçların 24 Şubat 2003 tarihinde işlenmediği ve mağdurların zarar görmediği

⁸ Katanga Davası için bkz. International Criminal Court, "The Prosecutor v. Germain Katanga", <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/KatangaEng.pdf>, (15.05.2022).

anlamına gelmediğini" vurgulaması dikkat çekicidir.⁹ Ngudjolo davası ayrıca UCM tarafından verilen ikinci karar olmasının yanı sıra ilk beraat kararıdır (The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo, 2012). Çocuk asker kullanılmasını da içeren diğer bir dava 2006'da Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nden Bosco Ntaganda hakkında açılmış ve 13 adet savaş suçu ve 5 adet insanlığa karşı işlediği iddiasıyla yargılanan Ntaganda 2019'da suçlu bulunmuştur (Ntaganda Case, 2006).¹⁰ 15 yaşından küçük çocukların askere alınması ve çatışmalarda aktif olarak kullanılmasyla ilgili bir diğer dava¹¹ ise Uganda'nın kuzeyinde dini temellere dayalı bir devlet kurmak isteyen Tanrının Direnişi Ordusu (LRA) liderleri ile ilgili olarak 2004'te Lahey'de açılmıştır (Aksünger, 15 Mayıs 2022). Davaya konu olan LRA liderlerinden Dominic Ongwen 2021'de savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlemekten hüküm giyerken, Lukwiya'nın 2006'da ve Otti'nin 2007'de çatışmalarda öldüğü, diğer şüpheli Joseph Kony'nun ise koronavirüs nedeniyle hayatını kaybettiği iddia edilmiştir.

Çocukları Korumaya Yönelik Bir Mekanizma Olarak Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi

BM Genel Kurulu'nda 20 Kasım 1989'da kabul edilen ÇHS,¹² 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir. Günümüzde BM üyesi ülkelerin neredeyse tamamının kabul ettiği sözleşme, uluslararası alanda en geniş çapta onaylanan insan hakları belgesi olma özelliğine de sahiptir (Convention on the Rights of the Child). ÇHS, çocukların bedensel ve zihinden tam olarak ergenliğe ulaşmamış olmalarından dolayı doğum öncesi ve sonrasında yasal düzenlemelerle güvenceye alınması gerektiğini belirtir. ÇHS'nin 38. Maddesi'nin 1., 2. ve 3. fıkralarında da silahlı çatışmalarda çocukların korunması ile ilgili hükümler yer almaktadır:

⁹ Mathieu Ngudjolo davası için bkz. International Criminal Court , "The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo", <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/873/Ngudjolo/>, (10.04.2022).

¹⁰ Ntaganda Case davası için bkz. International Criminal Court, "Ntaganda Case", 2006, <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda>, (20.03.2022).

¹¹ İlgili dava için bkz. "The Prosecutor v. Joseph Kony and Vincent Otti", <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/KonyEtAlEng.pdf> (15.05.2022).

¹² ÇHS'nin tam metni için bkz. UNICEF, "Convention on the Rights of the Child Text", <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>, (11.02.2022).

**Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı
ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.**

- Taraf Devletler, silahlı çatışma halinde kendilerine uygulanabilir olan uluslararası hukukun, çocukları da kapsayan insani kurallarına uymak ve uyulmasını sağlamak yükümlülüğünü üstlenirler. (ÇHS 38/1)

- Taraf Devletler, 15 yaşından küçüklerin çatışmalara doğrudan katılmaması için uygun olan bütün önlemleri alırlar. (ÇHS 38/2)

- Taraf Devletler, özellikle 15 yaşına gelmemiş çocukları askere almaktan kaçınırlar. Taraf Devletler, 15 ile 18 yaş arasındaki çocukların silahlı çatışmalara alınmaları gereken durumlarda, önceliği yaşça büyük olanlara vermek için çaba gösterirler. (ÇHS 38/3)

Buna ek olarak ÇHS'nin Ek Seçmeli Protokolü'nün giriş bölümünde UCM Statüsü'ne atıfta bulunularak 15 yaş ve altındaki çocukların askere alınması ve ulusal ve uluslararası silahlı çatışmalarda faal olarak kullanılmasını savaş suçu olarak değerlendirmektedir. Ek Protokolün 1, 2, 3, 4 6, 8. maddelerinde ise çocukların askere alınmaları ile hükümler yer alırken, özellikle 1, 2, 3 ve 4. maddelerde askere alım ve silahlı çatışmalara katılım yaş sınırının on sekiz olarak kabul edilmesi, ÇHS'de bu sınırın on beş olarak gösterilmesine yönelik eleştirileri bir dereceye kadar gidermektedir. ÇHS 38/3 maddesinde "*...on beş ve on sekiz yaş arasındaki çocukların silah altına alınmaları durumunda öncelikle yaşça büyük olan tercih edilmeli*" hükmüne yer verilmektedir. Halbuki ÇHS'nin 1. maddesinde, "*...daha erken yaşta rüşt kazanmadıkça çocuktan 18 yaş ve altındaki her insanın kastedildiği*" hükmü yer almaktadır. Dolayısıyla Ek protokol çocuk tanımına uygun olarak askere alım ve silahlı çatışmalara katılım için yasal sınırı on sekiz olarak göstermesi önemlidir. Çünkü bir kişinin ilke olarak silahlı kuvvet personeli olabilmesi için en az on sekiz yaşını doldurması (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2016: 486) genel olarak devletlerin ulusal hukuklarında ve uluslararası alanda kabul gören bir anlayıştır.

Çocukların silahlı kuvvetler ve silahlı gruplar tarafından kullanılmasını engellemeye yönelik diğer önemli belgeler arasında UNICEF Paris İlkeleri¹³ ve 2017

¹³ Paris İlkeleri (2007) için bkz. UNICEF, "The Paris Principles", <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>, (15.02.2022).

BM Vancouver İlkeleri'dir.¹⁴ Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin 1999'da kabul ettiği 1261 sayılı "Çocuk Asker Kullanılmasını Kınayan Karar" da önemlidir.¹⁵

Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımını ve Çocuklara Ağır Askeri Eğitim Verilmesinin Nedenleri

Ermenistan Anayasası'nın 46. maddesinde "Her vatandaş, yasanın öngördüğü şekilde Ermenistan Cumhuriyeti'nin savunmasına katılır" hükmü yer almaktadır (Constitution of the Republic of Armenia). Zorunlu askerlik ve gönüllü askerlik, 2002 yılında değiştirilen Askerlik Kanunu ve 1998 tarihli Zorunlu Askerlik Kanunu ile yeniden düzenlenmektedir (Reliefweb, 15 Mayıs 2022). Bu yasal düzenlemelere göre 18 yaş ve altındaki çocukların askerlik yapması mümkün değildir. Hatta 2005 yılında Erivan, Ermenistan yasalarına göre 18 yaşından küçük vatandaşların gönüllü olsalar bile askere alınamayacaklarını da açıklamıştır (İbrahimov, 2020: 8).

Çocuk asker kullanımının özellikle de işgal altındaki Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermeniler arasında daha sık görüldüğü raporlara yansımaktadır. Nitekim *Child Soldiers Global Report*'un verilerine göre, Ermenistan'da 18 yaşından küçüklerin, zorla ve yasadışı bir şekilde orduya alınmış olabileceğini, savaş veya ulusal acil durum zamanlarında 15 yaşından büyük çocukların askere alınmasına izin verildiğini kaydetmektedir (Reliefweb, 15 Mayıs 2022). Hâlbuki Temmuz 2003'te Ermenistan, BM Çocuk Hakları Komitesi'ne, erkeklerin on altı yaşında zorunlu askerlik için kayıt yaptırdığını ve Zorunlu Askerlik Yasası'nın 5. ve 11. maddelerine göre, 18 ile 27 yaşları arasında, gerekli sağlık standartlarını karşılayan erkeklerin zorunlu askerlikten sorumlu olduğunu bildirmiştir. Gönüllü askerlik için ise asgari yasal sınırı 18 olarak kaydedilmiştir. Zorunlu askerlik hizmetini tamamlamış erkekler ve kadınların gönüllü olarak hizmet edebilecekleri de Ermenistan kanunlarında yer almaktadır. Buna rağmen Karabağ'da 1994 yılında imzalanan antlaşmadan sonra da reşit olmayanların

¹⁴ Vancouver İlkeleri için bkz. "The Vancouver Principles", https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/human_rights-droits_homme/principles-vancouver-principes.aspx?lang=eng, (02.03.2022).

¹⁵ Söz konusu karar için bkz. "Adopted by the Security Council at its 4037th meeting, on 25 August 1999", Resolution 1261 (1999), United Nations Security Council, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAC%20SRES%201261.pdf>, (21.02.2022).

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

askere alınmadığı bilinmektedir. Söz konusu raporda bu durumu teyit eden ve şikâyete konu olan örnekler de mevcuttur. Örneğin, 16 yaşındaki bir çocuğun zorunlu askerliğe kaydolması için çağrıldığı ve kendisine iki yıl sonrası için bir bildirim verildiği, benzer şekilde 15-16 yaşlarında onuncu sınıftaki bir başka öğrencinin de okul odasından alınıp askere götürüldüğü bildirilmektedir. Ermenistan hükümeti Çocuk Hakları Komitesi'ne verdiği bir raporda, “15 yaşından küçük çocukların askeri faaliyetlere katılmasının yasak olduğunu” belirterek, bazı durumlarda 15 ila 18 yaşındakilerin askere alınmasına izin verildiğini belirtmiştir. 2005'te ise Erivan, yasalara göre 18 yaşından küçük vatandaşların gönüllü olsalar bile askerlik hizmetine çağrılmayacağını açıklamıştır (Reliefweb, 15 Mayıs 2022). Bununla birlikte her ne kadar 1999 Seferberlik Hazırlama ve Seferberlik Yasası'nda, savaş sırasında veya ulusal acil durumlarda vatandaşların hizmet etmeyeceği koşullar (kadınlar ve çocuklar dâhil) ortaya koyulsa da, askere alınanların asgari yaşına açıkça atıfta bulunulmaması ilgi çekicidir (Reliefweb, 15 Mayıs 2022). 2001 yılındaki Çocuk Askerler Raporu ve BM Çocuk Hakları Komitesi'nin Ocak 2000'deki toplantısında da bu konular uluslararası uzmanlar tarafından dile getirilmiştir (Iskandarlı, 15 Mayıs 2022).

2008 yılında yayınlana “Küresel Çocuk Asker Raporu”, 2006'da Erivan'ın yoksul bir banliyösündeki okulda çocukların çok erken yaşlarda askeri eğitime başladığını kaydetmektedir. Buna göre okul disiplinini geliştirmek amacıyla ergenlik öncesi çocuklara yönelik askeri eğitim iddiasıyla, birçoğu yetim olan 18 erkek ve 11 ve 12 yaşlarında 6 kız öğrenciden oluşan bir sınıf seçilmiştir. Eski bir askeri paraşütçü tarafından eğitilen çocuklar, otomatik silahları tutmayı ve savaş becerilerini geliştirmeyi öğrenmişlerdir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nun bu kursu ülke çapında dezavantajlı çocukların bulunduğu 11 diğer özel okula genişletmeyi ve askeri kariyer isteyenlerin bu okullara geçişine izin vermeyi planladığı da açıklanmıştır. Uluslararası raporlarda ayrıca, 6-18 yaşları arasındaki okul öğrencileri için askeri eğitimin zorunlu olduğu, haftalık derslerde 8. ve 9. sınıflardaki kız ve erkek öğrencilere otomatik silah kullanılmasının öğretildiği de yer almaktadır (İbrahimov, 2020: 5).

Ermenistan Zorunlu Askerlik Kanunu'nun 8. maddesi, okullarda ve uzmanlaşmış ortaöğretim kurumlarında zorunlu askerlik öncesi eğitimi öngörmektedir. Eğitimin haftada bir saat sivil savunma sınıflarında ve silah

eğitiminden oluştuğu bildiriliyor. Ancak askeri eğitimin ülke genelindeki okullarda ne ölçüde verildiği belli değildir. Nitekim BM Çocuk Hakları Komitesi, Ermenistan ile ilgili Ocak 2004'te dönem raporu hazırlarken, hükümete yönlendirdiği çocukların "müfredat dışı faaliyetlerin kullanımı"na ilişkin sorulara net cevap alamadığını kaydetmiştir. Dolayısıyla "sivil savunma eğitimi" adı altında 18 yaşından küçük çocuklara ne tür bir askeri eğitim verildiği tam olarak bilinmemekle birlikte, ortaya çıkan görsel materyaller ve tanıkların açıklamaları bu eğitimlerin silah kullanımını da içeren bir müfredatı içerdiğini göstermektedir (Reliefweb, 15 Mayıs 2022).

Ermenistan'ı çocuk asker kullanımına veya çocuklara çok erken yaşlarda askeri eğitim vermesine iten en önemli neden işgalci politikalarıdır. İran dışında tüm komşularından toprak iddiası olan Ermenistan'ın gerçekte kendi sınırlarını dahi koruyacak askeri personel ve teçhizatı bulunmamaktadır. Bu nedenle de Ermenistan'ın ülke sınırları Rusya tarafından korunmakta, ülkede çok sayıda Rus asker ile Rus üssü bulunmaktadır. Erivan yönetiminin mütecaviz politikaları Ermenistan'ı Güney Kafkasya'nın istikrarsızlık merkezi haline getirirken, bu saldırgan politika "herkesin Ermenistan'ı yok edeceği" yönünde bir paranoyanın resmi görevlilerden toplumun geniş bir kesimine kadar yayılmasına neden olmaktadır. Devletin izlediği politikalarla kendisini "güvensizleştirdiği" böylesi bir ortam, asker ihtiyacını gündeme getirir ki, bu noktada Ermenistan açısından en büyük çıkmaz bağımsız olduğu 1991'den sonra ülke nüfusunun sürekli olarak azalmasıdır. Genç nüfus başta Rusya ve hatta Türkiye olmak üzere resmi veya gayri resmi yollardan farklı ülkelere göç etmektedir. Bunlara ek olarak uluslararası raporlara da yansıdığı üzere "vicdani ret" iddiasıyla zorunlu askerlik hizmetine karşı çıkan onlarca kişinin var olduğu, hatta bu kişilerin hapis cezasına çarptırıldığı da düşünüldüğünde (Reliefweb, 15 Mayıs 2022) Ermenistan açısından orduya asker sağlamak farklı nedenlerle de zorlaşmaktadır.

Yaklaşık olarak 30 yıl Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan ihtiyaç duyduğu asker sayısına ulaşamayınca, İkinci Karabağ Savaşı'nda da görüldüğü gibi çocuk askerler, kadınlar ve hatta yaşlıları dahi sahaya sürmüştür. Bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den itibaren istikrarlı bir ekonomiye kavuşamayan Ermenistan, doğal kaynak açısından fakir olmasının neden olduğu ekonomik,

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

denize çıkışı olmamasının getirdiği jeopolitik zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak işgalci politikanın bir sonucu olarak ülkenin kaynakları büyük oranda ordunun güçlendirilmesine aktarılmış, bu nedenle de halkın refah seviyesini artıracak yatırımlar ve ekonomik adımlar atılamamıştır. Bu durum, Rusya ve diasporanın Ermenistan ekonomisinin önemli bir kısmını denetlemesi ve ülke siyasetini şekillendirmesi ile sonuçlanmıştır. 1998'de diaspora ve Rusya'nın baskısına karşı çıkan Levon Ter Petrosyan'ın istifa etmek zorunda kalması, bu etkinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Ermenistan açısından daha fazla işgalci politika, Rusya ve diasporaya daha fazla bağımlılık anlamına gelmektedir. Özellikle Rusya ile yakın ilişki içinde olan ve Karabağ Klanı olarak nitelendirilen Ermenistan'ın ikinci ve üçüncü devlet başkanları Robert Koçaryan ve Serj Sarkistan, hem işgalin hem de Moskova'ya bağımlılığın sembolü olan isimler olmuştur. Bu liderlerin dönemlerinde, yolsuzluğun ve nepotizmin yaygın bir anlayış haline gelmesi, ekonomik zorluklarla mücadele eden halkın belli bir kesiminin işgalci politikalara desteğini azaltmıştır. Bu nedenle Erivan yönetimi, mütecaviz politikalarını devam ettirecek insani desteği sağlamak için çocuklara askeri eğitim verilmesini bir devlet politikası haline getirmiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nda çocukların cephe hattında kullanılması, uzun yıllar çocuklara verilen askeri eğitimin bir sonucudur.

Ekonomik ve siyasi açıdan oldukça zayıf olan Ermenistan'ın Rusya'nın desteği olmaksızın kendi öz gücüyle Azerbaycan ile de 30 yıla yakın bir süre mücadele etmesi mümkün değildir. Bunların bir yansıması olarak Ermenistan'ın nüfusu da her geçen gün azalmış; dolayısıyla uzun yıllar devam eden bu savaşta asker ihtiyacı ile nüfusun artış hızı arasındaki negatif ilişki, çocukların cepheye sürülmesini sonucunu doğurmuştur. Ermenistan'ın nüfusunun %53,5'i kadın, %46,5'i ise erkektir. Bunun yaklaşık olarak %18'ini 15 yaş ve altındaki çocuklar, %10,1'ini ise 65 yaş ve üstü insanlar oluşturmaktadır (Day Day News, 15 Mayıs 2022).

İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan ve Karabağ'daki Ayrılıkçı Yapının Çocuk Asker Kullanımı

İkinci Karabağ Savaşı, 27 Eylül 2020'de Ermenistan'ın Terter, Ağdam, Fuzuli ve Cebrail'in sivil yerleşim yerlerine saldırmasıyla başlamıştır. Uzun zamandır böylesi bir saldırı olacağı bilgisine sahip olan Azerbaycan ordusu, saldırılara tüm

cephe hattında çok hızlı bir şekilde cevap vermiştir. Zaten Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev saldırıdan iki gün önce, 25 Eylül 2020’de Ermenistan’ın sivillere yönelik saldırılarının olabileceği yönünde istihbarat aldıklarını açıklamıştı. Savaşın ilk günü bazı köylerin işgalden kurtarılması, 28 Eylül’de ise Ermenistan ile Karabağ’da Ermenilerin mukim olduğu bölge arasında ikmalde kullanılan en büyük yollardan biri olan M11 karayolunu denetleyen Murovdağ’ın geri alınması savaşın gidişatını değiştiren en önemli olaylardan biri olmuştur. Daha savaşın ilk günlerinde Murovdağ ve bazı yerleşim yerlerinin işgalden kurtarılması, Azerbaycan ordusu için büyük bir manevi güç olmuştur. Çünkü yaklaşık olarak 30 yıl devam eden Karabağ işgalinde, 2016’da yaşanan “Dört Gün Savaşları” dışında herhangi bir bölge işgalden kurtarılamamıştır. Bu nedenle 44 gün gibi kısa sürede 30 yıllık işgalin büyük oranda sona erdirilmesi, hem Azerbaycan hem de Ermenistan ordusu için psikolojik bir eşik olmuştur. Bu savaşla Azerbaycan ordusu, “topraklarını işgalden kurtaramayan ordu” algısından kurtulurken; Ermenistan’ın daha üstün bir orduya sahip olduğu, Azerbaycan’ın herhangi bir askeri girişiminde Rusya’nın anında Ermenistan’a yardım edeceği tezi de çürütülmüştür (Özdaşlı, 2021: 58). Bu savaş ayrıca, Rusya, İran ve Batılı ülkelerden aldığı askeri, siyasi ve ekonomik güce olan sonsuz güvenle Ermenistan ordusunun gerek kurmay aklı gerekse askeri teçhizat açısından kendisini yenilemediğini ve siyasi elitin halka dayattığı “Ermenistan ordusunun yenilmezliği” mitinin de ne kadar gerçek dışı olduğunu ispat etmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın sahada aldığı hızlı ve kesin galibiyet karşısında büyük hezimet yaşayan Ermenistan, cephe hattının gerisindeki sivil bölgelere saldırılar düzenlemiş, msket bombaları gibi kullanımı yasaklı mühimmatlar kullanmış ve uluslararası hukuka göre envanterinde bulunmaması gereken İskender-M füzelerini dahi kullanarak Uluslararası İnsancıl Hukuku ihlal eden birçok girişime imza atmıştır. Gence, Berde, Terter, Ağcabedi, Goranboy, Gedebev, Mingeçevir gibi Azerbaycan şehirlerine yapılan füze saldırıları neticesinde çocuklar dâhil düzinelerce sivil ölmüş, birçok sivil de yaralanmıştır. Uluslararası insancıl hukuku açıkça hiçe sayan bu saldırılar, ağır savaş suçudur. Tüm savaş boyunca sivillere yapılan saldırılarla; Azerbaycan’da halkın direncini kırmak, sınır bölgelerinde yaşayanların göç etmelerini sağlayarak sınır hattını kendisi açısından daha güvenli hale getirmek, Azerbaycan Ordusu’nun dikkatini

cephedeki hattının gerisini çekmek ve yaşanan sivil kayıplardan dolayı halkla yönetim arasında hoşnutsuzluk yaratılmak istenmiştir. Ancak Ermenistan'ın sivillere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar sonrası ortaya çıkan görüntü, Ermenistan'ın ulaşmak istediği amaçların tam tersi istikametinde sonuçlar doğurmuş, halkın işgale tepkisi ve yönetime olan desteğini daha da artmıştır. Bu noktada Erivan'ı yönetenlerin göz ardı ettikleri en önemli nokta, 30 yıldır ülkeleri işgal edilen Azerbaycan Türkleri'nin bu işgali sonlandırmak için her şeyi göze aldıkları gerçeğidir (Özdaşlı, 2021: 58).

Savaş boyunca çatışma hattının çok uzağındaki sivillere saldırarak Uluslararası İnsancıl Hukuku açıkça çiğneyen Ermenistan, çocuk asker kullanarak da UCM tarafından açıkça savaş suçu olarak kabul edilen başka bir suça imza atmıştır. Gerek Ermeni askerlerin yayınladıkları görüntülerle gerekse Azerbaycan istihbaratının yaptığı çalışmalarla Ermenistan'ın çocuk asker kullandığı kanıtlanmış ve bu durum uluslararası alandaki ilgili kurumlara iletilmiştir. Ancak günümüze kadar başta UNICEF olmak üzere hiçbir ilgili kurum bu konuda herhangi bir adım atmamış ve hatta Ermenistan'ın çocuk asker kullandığını (İbrahimov, 2020) gündeme dahi almamıştır. Savaşta ağır yenilgi alan Ermenistan, firarları ve kayıpları engelleyemeyince 18 yaşın altındaki çocukları cephede kullanmaya ve çocuklara askeri eğitim vermeye başladı.¹⁶

Ermenistan dâhil çocuk asker kullanan devletlerin sağladıkları en önemli avantajlar, çocuk askerlerden kayda değer ekonomik menfaat elde edilmesi, destek kuvvet veya savaşçı olarak kullanıldıklarında daha az ödeme yapılması, hayatta kalmak için daha az yiyeceğe ihtiyaç duymalarıdır. Cenevre Sözleşmesi'ne, BM ÇHS'ye taraf olan Ermenistan'ın çocukları silahlı hale getirmesi ve fiilen kullanması açıkça uluslararası hukukun ihlalidir ve Roma Statüsü'ne göre savaş suçudur. Dolayısıyla çocukları askere alan, cephede kullanan veya askeri talim yapan asker ve diğer devlet görevlileri alenen bu sözleşmeleri ihlal etmektedirler.

Ermenistan'ın çocukları çatışmalarda kullanması bunlarla da sınırlı değildir. Savaş devam ederken Karabağ'daki ayrılıkçı yapının sözde lideri Arayik Harutyunyan dâhil Ermeni silahlı gruplarının bir anaokulunu adeta bir karargâh

¹⁶ Ermeni çocuk asker videosu için bkz. "Armenia uses child soldiers against Azerbaijani military", APA.AZ, 24 October 2020, <https://apa.az/en/frontline-news/Armenia-uses-child-soldiers-against-Azerbaijani-military-colorredVIDEOcolor-333812>, (11.02.2022).

gibi kullanarak, askeri toplantılar düzenlemesi de tepkilere neden olmuş, çocukların eğitim almaları için inşa edilen binaların çatışmanın bir unsuru haline getirilmesi Azerbaycan Devlet Başkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev tarafından uluslararası alanda kınanmıştır. Çocuklara ait meskenlerin savaş sırasında korunması gerektiği Cenevre Sözleşmesi'nin Sivillerin Korunmasına ilişkin 4. Sözleşmesi'nin 5. Maddesinde de ifade etmektedir. Ermeni askerlerin çocukların eğitim aldığı yerleri kullanması bu sözleşmeye göre de savaş kurallarına aykırıdır. Ayrıca yine Cenevre Sözleşmesi'nin 1977 tarihli Ek Protokol-1'in 77. Maddesinde ve Ek Protokol-2'nin 4. Maddesinde de gerek zorla gerekse gönüllü olsun 15 yaşından küçük çocukların askere alınması yasaklanmıştır.¹⁷

Görsel 1. İkinci Karabağ Savaşı'nda sözde lider Arayik Harutyunyan ve askerler anaokulunda toplantı yaptı (Kaynak: İbrahimov, 2020)

Aslında Harutyunyan anaokulunda askeri toplantı yaparak, istemese de Azerbaycan ordusunun sivillere saldırmayacağı gerçeğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Savaş sırasında uzun süre kendisinden haber alınamayan Harutyunyan, zaman zaman askeri sığınakta görüntülenmişti. Ermenistan ordusuna Türk SİHA'larının verdiği zarar düşünüldüğünde, anaokulunda toplantı düzenleyen Harutyunyan'ın kendilerinin aksine Azerbaycan ordusunun sivil yerleşim yerlerine, okullara saldırmayacağından emin olduğunu da gösteren bir kanıttır. Hâlbuki tüm savaş boyunca cephe hattının çok uzağındaki sivillere

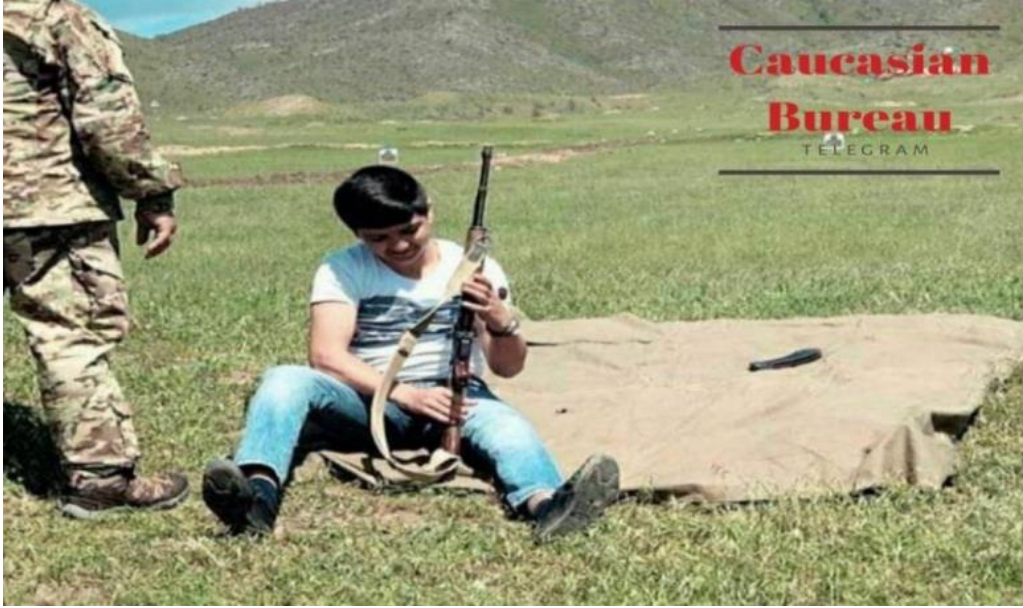
¹⁷ Cenevre Sözleşmesi (1949) ve Ek Protokolleri için bkz. International Committee of the Red Cross, "The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols", <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>, (11.02.2022).

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

saldıran Ermeniler, 100'e yakın sivilin hayatını kaybetmesine, 400'den fazla sivilin yaralanmasına ve okullar da dâhil olmak üzere 3 bin 410 özel mülkün, 120 apartmanın ve diğer 512 sivil yerleşimin, anaokullarının, hastanelerin, dini yapıların ve kültürel anıtların yıkılmasına ya da zarar görmesine neden olmuştur (GASC, 15 Mayıs 2022: 12). Okulları askeri amaçla kullanan Ermeni Ordusu, Cenevre Sözleşmesi'ni de açıkça ihlal etmiştir, çünkü sözleşmesinin 52. maddesinde "...okullar gibi normalde sivil amaçlara tahsis edilmiş olan bir malın, askeri harekâta etkin bir katkıda bulunmak için kullanılmayacağı" belirtilmektedir. Sivilleri hedef alarak savaş suçu işleyen Ermeni yetkililerin bireysel sorumluluk ilkesi gereği, aynen sivillerin hedef alınması emrini veren Şilili diktatör Augusto Pinochet, Nürnberg, Tokyo Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Sırpların Bosna'da yaptığı katliamlara iştirak edenler için kurulan Lahey yargılamaları gibi yargılanmaları gerektiği savunulmaktadır (Güvendik vd., 15 Mayıs 2022).

İkinci Karabağ Savaşı'nda büyük bir askeri kayıp yaşayan Ermenistan, çocukları casus, haberci veya gözcü olarak kullanmış; sözde Karabağ'daki ayrılıkçı silahlı gruplar ise cepheye sürececek yeni asker bulmakta zorlandıkça çocukları zorla askere almıştır. Savaş sırasında Paşinyan, sık sık Ermenistan ve dünyaya gönüllü askerlik çağrısında bulunmuştur. Savaş sırasında sosyal medyadan yaptığı canlı yayında, tüm Ermenilerin "silah alıp anavatanını savunması" gerektiğini söylemiş ve yerel belediye başkanlarını gönüllü birlikleri düzenlemeye çağırmıştır (Daily Sabah, 15 Mayıs 2022). Paşinyan'ın gönüllü birlikler kurulması çağrısına uygun olarak oluşturulan sivil gruplar arasında da reşit olmayan çocukların olduğu bilinmektedir (Defence.Az, 15 Mayıs 2022). Hatta bu çocuklarının bazılarının 10 yaşından küçük oldukları da gerek Azerbaycan'ın yaptığı istihbarat çalışmalarıyla gerekse bölgeden gelen görüntülerle kanıtlanmıştır. Ayrıca savaş sırasında tüm diplomatik çabaları Şuşa'nın işgalden kurtarılmasına kadar reddeden Nikol Paşinyan, ülkedeki vatandaşların silahlanması gerektiğini açıklamış ve dünyadaki tüm Ermenilere cepheye savaşmak için Karabağ'a çağırmıştır. Tüm bunlar yaşanırken asker kaybı artan Karabağ'daki ayrılıkçı yapı da çocukları zorla askere almaya başlamıştır. Savaş sırasında sürekli sivilleri hedef alan emirler veren Paşinyan, bu çağrısıyla Azerbaycan'ı sivil kayıplardan sorumlu tutmaya çalışmıştır. Aslında aralarında 15 yaş ve altındaki çocuklar da dâhil olmak üzere sivilleri savaş hattına süren Ermeni başbakan meydana gelen sivil ölümlerden de birinci derecede sorumludur.

Görsel 2. Elinde silah tutan on iki yaşında bir Ermeni çocuk: Miko Avonesyan
(Kaynak: İbrahimov, 2020)

Paşinyan ayrıca, Ermeni halkını gönüllü mangalar oluşturmaya, bir komutan seçmeye, hazırlık yapmaya ve cepheye gitmeye çağırdı. Kanıtlar, gönüllü ekip arasında reşit olmayan çocukların olduğunu göstermektedir. Ermenistan, günümüzde 170 ülkenin de imzacı olduğu “18 yaşın altındaki çocukların doğrudan düşmanlıklarda kullanılmamasını ve çocukların devlet dışı silahlı gruplar tarafından askere alınmasını ve kullanılmasını suç saymayı kabul eden BM anlaşmasını” onaylamıştır. Dolayısıyla Ermenistan, çocuk asker kullanımına son vermek için BM ile resmi anlaşmaları yerine getirmek zorundadır (Azərbaycan24, 15 Mayıs 2022).

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı
ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

Görsel 3. Ermeni çocuk askerler

(Kaynak: Hauer, 15 Mayıs 2022)

İkinci Karabağ Savaşı'nda hem Azerbaycan hem de Türk istihbaratı Ermenistan'ın PKK/YPG terör örgütü militanlarını sahaya sürdüğünü kanıtlamıştır. Bu terörist örgütlerin yıllardır çocukları çatışmalarda kullandığı, cinsel ve fiziksel istismara maruz bıraktığı düşünüldüğünde, uzun yıllar bu örgütlerle sıkı organik bağı bulunan ve bu örgütlerin teorik ve pratik taktiklerini benimseyen Ermenistan'ın çocuk asker kullanmayı aykırı bulmayacağı açıktır.

Fransız Associated Press'in savaş devam ederken, 2 Kasım 2020'de yayınladığı "Ermeni askerler savaşa girmeden önce vaftiz edildi" başlıklı haberin görselinde yer alan askerlerin bazılarının 18 yaşın altı olduğu da iddia edilmektedir. Ermenistan'ın savaşta çok sayıda askerini kaybettiği ve 60 yaş ve üstündeki kişileri bile cepheye gönderdiği düşünüldüğünde, savaşın sonlarına doğru çekilen bu karedeki askerlerin "çocuk asker" olma ihtimali artmaktadır.

Özdeşli, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

altına alınmalarını, eğitilmelerini ve kullanılmalarını şiddetle kınayarak ve bu çerçevede çocukları asker olarak silah altına alanların, eğitenlerin ve kullananların sorumlulukları”nın olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹

İkinci Karabağ Savaşı'nda çocuk asker kullanımının münferit bir olay olmadığı, yıllardır devlet eliyle inşa edilmeye çalışılan “toplumsal mititarizasyon” sürecinin bir sonucu olduğunu, Nisan 2017'de Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanı Levon Mkrtchian'ın ifade ettiği şu sözler kanıtlamaktadır: “Askeri bilim uzmanları çocuklara silahları sevmeyi ve onlardan korkmamayı öğretmelidir. Silahlar sevilmeli, değer verilmeli, bakılmalıdır. Herkesin potansiyel bir asker olduğu bir bölgede yaşıyoruz ve bu doğal olarak eğitim sistemini etkiliyor; bu kavram okulların birincil görevi olmalıdır” (Abrahamyan, 2017). Daha önce de ifade edildiği gibi İkinci Karabağ Savaşı öncesinde de Ermenistan'ın çocuk asker kullandığı, uluslararası raporlara yansımıştır. Bununla birlikte “çocuk asker” olarak nitelendirilebilecek bir yaşta bizzat sahada olan Ermenilerin de bu yönde beyanatları mevcuttur. Örneğin, kendisiyle mülakat yapılan Armen Hovannissian, Birinci Karabağ Savaşı'na katıldığında 15 yaşında olduğunu söylemiştir (Iskandar, 15 Mayıs 2022).

Görsel 6. Ermeni çocuk askerler

(Kaynak: Hauer, 15 Mayıs 2022)

Ermenistan saldırgan politikalarıyla sadece yüzlerce Azerbaycanlı çocuğun hayatını kaybetmesine ve binlercesinin yaşadıkları yerlerden ayrılarak büyük zorluklar yaşamasına neden olmamış; ayrıca Ermeni çocukları silahlı çatışmanın bir unsuru haline getirerek de çocuk haklarını ihlal etmiştir. Çocukları savaşçı

¹⁹ ÇHS'nin Ek Protokolü için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/6314--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesmeye-Ek-Cocuklarin-Silahli-Catismalara-Dahil-Olmalari-Konusundaki-Secmeli-Protokol.pdf> (11.02.2022).

olarak kullanan Erivan, çocukların açıkça askeri hedefler haline gelmelerine, dolayısıyla da en temel çocuk haklarından, özellikle de yaşam hakkı ve korunma hakkından mahrum olmalarına neden olmaktadır (Dev.Report.Az., 15 Mayıs 2022).

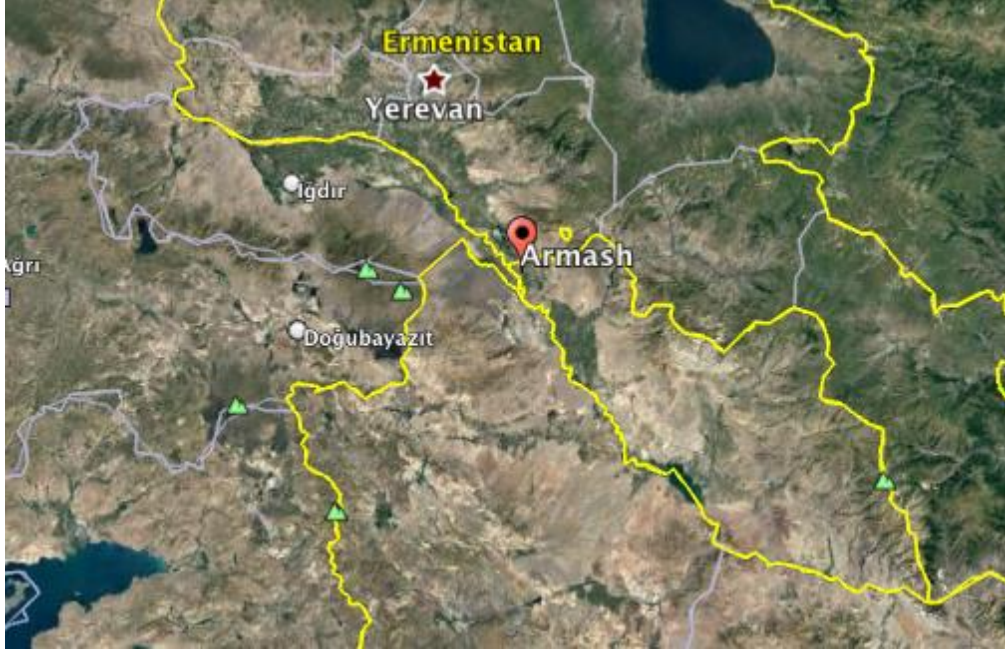

Görsel 7. Ermeni çocuk askerler

(Kaynak: Azerbaijan24, 15 Mayıs 2022)

Ermenistan'dan gelen son bilgiler İkinci Karabağ Savaşı sonrası da çocuklara ağır askeri eğitim verildiği, bunun için ülke içinden ve dışından profesyonel askerlerin görevlendirildiği, eğitime tabi tutulan bu çocukların tam olarak Türkiye ve Azerbaycan düşmanı olarak yetiştirildiği yönündedir. Örneğin, Kanadalı gazeteci Neil Hauer Amerikan *Washington Examiner* gazetesi için kaleme aldığı yazıda "çocuk askerlerin" nasıl yetiştirildiğini askeri kamplara yaptığı gezide açıkça yazmıştır. ABD Hava Kuvvetleri'nden emekli bir asker (Aram takma adıyla biliniyor) İkinci Karabağ Savaşı'na katılan Ermeni askerlerle 'Phoenix Cesaret Okulu'nu kurduğunu ve başkanı olduğunu, bu örgütün Azerbaycan sınırına sadece birkaç kilometre uzaklıktaki bir Ermeni köyü olan Armash'ta Ermeni çocukları Azerbaycan'a karşı savaşa hazırladığını, köylü gençlerin ve çocukların savunma taktikleri ve savaş operasyonları konusunda eğitildiğini gözlemci sıfatıyla aktarmıştır. Eğitimciler arasında Fransa, Rusya ve Suriye ve Lübnan gibi ülkelerden gelen emekli askerler de bulunuyor (Hauer, 15 Mayıs 2022). Eğitimin verildiği Armash köyü Türkiye ve Azerbaycan (Nahçıvan) sınırına birkaç km uzaklıkta bulunmaktadır (SuperHaber, 15 Mayıs 2022).

Görsel 8. Çocuklara askerî eğitim verilen bir Ermeni köyü (Armash) (Kaynak: SuperHaber, 15 Mayıs 2022)

Ermeni örgütün, ABD'nin Irak'ta oldukça kötü şöhreti olan Blackwater, Rusların Wagner'i gibi özel bir yapılanması olduğu, kendi özel askerlerini yetiştirdiği de belirtilmektedir. Gerek taktiksel gerekse kurmay aklı açısından Ermeni ordusunun hala Sovyet doktrininden kopmadığını düşünen bir kısmı yurtdışından gelen emekli askerler tarafından daha önce de farklı isimlerle paramiliter örgütler kurulmuştu. Bunlar arasında en çok bilineni, İkinci Karabağ Savaşı'nda da ismini çok duyduğumuz terör örgütü VoMA'dır. Bu örgütlerinde de çok sayıda çocuğa askeri eğitim verdiği, bu çocukları ağır askeri eğitime tabi tuttukları da bilinmektedir. Askeri eğitim alanların farklı yaş gruplarından olduğunu, ergenlik çağında olan birçok gencin de örgüt yapılanmasında yer aldığını yazan Hauer, Ermenistan'ın çocuk asker kullandığına dair çok önemli bilgilere de yer vermiştir. Paramiliter gruplarda yer alan çok sayıda çocuğun olduğu, hatta örgütün en genç üyesinin genç kız olan 12 yaşındaki Amalya olduğunu da yazmaktadır. Yazıda ayrıca Azerbaycan'ın en yıkıcı gücünün Türk yapımı Bayraktar TB2 olduğu ve tek başına onlarca Ermeni tankını imha ettiğine, daha savaşın ilk günlerinde hava savunma sistemlerinin yok edildiğine de değiniliyor (Hauer, 15 Mayıs 2022).

Görsel 9. Phoenix Cesaret Okulu tarafından eğitilen 12 yaşındaki Ermeni çocuk asker Amalya (Kaynak: Hauer, 15 Mayıs 2022)

Sonuç

BM Anlaşması'nın giriş bölümünde de ifade edildiği üzere, 20. yüzyılda *"Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketi"* yaşanmış, bu savaşlarda çocukların da dahil olduğu milyonlarca sivil hayatını kaybetmiştir. Özellikle *"topyekûn savaş stratejisinin"* uygulandığı İkinci Dünya Savaşı'nın siviller üzerindeki yıkıcı etkisi, sivillerin silahlı çatışmalarda uluslararası hukuk normlarıyla daha güçlü bir şekilde korunması ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle *"büyükleri"* tarafından çıkarılan savaşlardan en fazla etkilenen *"çocukların"* uluslararası hukuk çerçevesinde korunması ve istismar edilmemesi için bu tarihten sonra çok önemli adımlar atılmıştır. Nitekim silahlı çatışmalarda sivillerin korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmeleri'nde (1949) yer alan *"15 yaşından küçük çocukların askere alınmaması"* yönündeki madde ve Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin çocuk asker kullanılmasını *"savaş suçu"* olarak kabul etmesi çocukların hangi amaçla olursa olsun ulusal ve uluslararası çatışmalarda kullanılmasının engellenmesi adına oldukça mühim gelişmelerdir. Bununla birlikte her ne kadar 1945 öncesiyle kıyaslandığında *"çocuk asker"* kullanımının yasaklanmasına yönelik olumlu gelişmeler olsa ve uluslararası hukuk açısından koruyucu mekanizmalar teşkil edilse de, uluslararası toplum hala *"çocuk asker"* sorununu bütünüyle çözmüş değildir ve günümüzde milyonlarca çocuk hala zorla veya kandırılarak silahlı çatışmaların bir parçası haline getirilmektedir. Günümüzde çoğunluğu Afrika ve Asya'nın çatışma yaşanan

Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.

bölgeleri olmak üzere dünyanın birçok yerinde çocuk askerler kullanılmakta ve gerçekte ne kadar çocuk asker olduğu net olarak bilinmemektedir.

27 Eylül 2020'de Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırması ile başlayan İkinci Karabağ Savaşı'nın akıllarda kalan en üzücü sahnelerinin başında Ermenilerin sivillere karşı yaptığı saldırılar yer almıştır. Uluslararası insancıl hukukun en ağır şekilde ihlal edildiği bu saldırılar neticesinde aralarında çocukların da yer aldığı 100'e yakın sivil hayatını kaybetmiştir. Ancak savaşın ilerleyen günlerinde, dünya Ermenistan'ın farklı şekillerde de uluslararası hukuku çiğnediğine, hatta Roma Statüsü'ne göre "savaş suçu" işlediğine şahit olmuştur. Ermeni askerlerin yayınladıkları görüntülerle şüpheye yer bırakmayacak bu savaş suçunun adı "çocuk asker" kullanımındır. Asker kıyafetiyle cephe hattında bizzat yer alan çocukların ağır silahlar kullandıkları görülmüştür. Bununla birlikte şu noktanın da altını çizmekte fayda vardır. Her ne kadar İkinci Karabağ Savaşı'nda daha çok gündeme gelmiş olsa da Ermenistan'ın bu savaştan önce -özellikle de işgal döneminde Karabağ'da- ve savaştan sonra da çocuk asker kullandığı, 15 yaşından küçük çocuklara ağır askeri eğitim verdiği çeşitli uluslararası kuruluşlarca da dile getirilmiştir.

Azerbaycan, savaş sırasına ve sonrasında başta BM'nin ilgili kuruluşları olmak üzere uluslararası alanda Ermenistan'ın çocuk asker kullandığını dile getirmiş, ancak günümüze kadar bu savaş suçunun cezalandırılmasına ilişkin hiçbir adım atılmamıştır. Unutulmalıdır ki, bu tür cürümleri işleyenlerin cezalandırılması sadece bölgenin değil, uluslararası barışın sağlanması için de çok önemlidir. Çünkü bu tür suçların cezasız kalması; sorumluları daha fazla cesaretlendirebilir, benzer suçlara itebilir ve dünyanın farklı bölgelerinde Ermenistan gibi başka ülkenin toprağını işgal eden ve orada savaş suçu işleyen veya işleme ihtimali olan kişi, grup veya devletleri de cesaretlendirebilir. Bu noktada şu konunun da altını çizmek gerekir. Uluslararası uzmanların raporlarıyla da görüldüğü üzere, Ermenistan sadece kendi topraklarında değil, işgal döneminde Azerbaycan topraklarında da çocuk asker kullanmıştır. Dolayısıyla Ermenistan, bu savaş suçunu kendi toprağı olmayan bir bölgede gerçekleştirerek başka bir uluslararası hukuk ihlaline de imza atmıştır.

Kaynakça

- Abrahamyan, G., (2020) "Armenia: Nation-Army Plan Raises Concerns About Society's Militarization" Erişim 15 Mayıs 2022, <https://eurasianet.org/armenia-nation-army-plan-raises-concerns-about-societys-militarization>
- Aksünger, Selman. "UCM, Ugandalı ayrılıkçı grubun komutanı Dominic Ongwen'i savaş suçu ve insanlığa karşı suçlardan mahkûm etti", Anadolu Ajansı, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ucm-ugandalı-ayrilikci-grubun-komutani-dominic-ongweni-savas-sucu-ve-insanliga-karsi-suclardan-mahkum-etti/2133712>
- Associated Press. "Armenian recruits baptized before heading into war", The Associated Press, November 2, 2020
- Azerbaycan24. "Armenian Armed forces use children to replenish their ranks", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.azerbaycan24.com/en/armenian-armed-forces-use-children-to-replenish-their-ranks-video>
- UNICEF, "The Paris Principles", Erişim 15 Şubat 2022, <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>
- Clausewitz, C. On War, Edited and Translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, 1976
- Çeçen, A. "İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk", *Journal of Yaşar University*, Cilt 8, ss. 803-830, 2013.
- Child Soldier, "Child Soldiers", Erişim 15 Mayıs 2022, https://projectworldimpact.com/cause/Child-Soldiers?gclid=CjwKCAjwjZmTBhB4EiwAynRmDwVI7SyLxjPJXce1A_uG4Qns48ysHKfGkVgj7rycw7EtiIITb9-AjxoCRjoQAvD_BwE
- Constitution of the Republic of Armenia, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://aceproject.org/ero-en/regions/europe/AM/CONSTITUTION%20OF%20THE%20REPUBLIC%20OF%20ARMENIA.pdf>
- Daily Sabah. "Armenia uses child soldiers in occupied Nagorno-Karabakh, commits war crimes: Azerbaijan", Daily Sabah, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/armenia-uses-child-soldiers-in-occupied-nagorno-karabakh-commits-war-crimes-azerbaijan>
- Day Day News. "It is Really Helpless! Armenia Recruits Child Soldiers on the Battlefield: Revenge for Father and Brother", Day Day News, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://daydaynews.cc/en/military/874730.html>
- Defence.az. "Armenian Armed Forces Use Children to Replenish their Ranks", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://defence.az/en/news/147702>

**Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı
ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.**

- Dev.Report.Az. "MFA comments on child soldiers involved in battles by Armenia", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://dev.report.az/en/karabakh/mfa-comments-on-child-soldiers-involved-in-battles-by-armenia>
- ESH, En Son Haber, "Ermeni komutanlar SİHA korkusundan anaokulunda toplantı yapıyor", <https://www.ensonhaber.com/dunya/ermenii-komutanlar-siha-korkusundan-anaokulunda-toplantii-yapiyor>
- GASC. "Letter dated 18 November 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General", General Assembly Security Council, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://un.mfa.gov.az/files/file/letters/Letter%20to%20UNSG%20on%20FTFs%20625.pdf>
- GASC. "Report on the Use of Foreign Terrorist Fighters by the Republic of Armenia in Its Recent Aggression Against the Republic of Azerbaijan", General Assembly Security Council, 4 December 2020, Letter No: A/75/625-S/2020/1161, Erişim 10 Mayıs 2022, <https://undocs.org/A/75/625>
- Güvendik, Murat Özgür - Tarhan, Muhammet - Varan, Gökhan. "Uzmanlara göre Paşinyan halkını cepheye çağırarak Azerbaycan'ı sivil kayıplardan sorumlu tutmaya çalışıyor", Anadolu Ajansı, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/uzmanlara-gore-pasinyan-halkini-cepheye-cagirarak-azerbaycani-sivil-kayıplardan-sorumlu-tutmaya-calisiyor/2016386>
- Hauer, Neil "Inside the World of Private War", Washington Examiner, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.washingtonexaminer.com/politics/inside-the-world-of-private-war>
- İbrahimov, Mirza. "Child Soldiers Used By Armenia In Nagorno-Karabakh War", Center Of Analysis of International Relations, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://aircenter.az/uploads/files/Child%20Soldiers.pdf>
- International Criminal Court, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.icc-cpi.int/Pages/Main.aspx>
- International Criminal Court, "The Prosecutor v. Germain Katanga", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/KatangaEng.pdf>
- International Criminal Court, "The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/873/Ngudjolo>
- International Criminal Court, "Ntaganda Case", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda>

- Iskandar, Johny G. "Child Soldiers Used by Armenia During Karabakh War", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.blogger.com/profile/13846346612843423030>
- Iskandarli, Ramil. "Armenia committing war crime by recruiting child soldiers in Karabakh conflict", Legal Analysis and Research Public Union, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://laied.az/2020/10/25/armenia-committing-war-crime-by-recruiting-child-soldiers-in-karabakh-conflict-by-ramil-iskandarli>
- Kekevi, Serkan - Kılıçoğlu, Gökmen. Uluslararası Hukuk Açısından Çocuk Askerler ve PKK'nın Çocuk, Askerleri/Militanları, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 3, s. 486. ss. 483-510, 2013
- Özdaşlı, Esmâ. "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun İİBF Dergisi*, Cilt 7 Sayı 1, ss. 51-83, 2021.
- Reliefweb, "Child Soldiers Global Report 2004", Erişim 15 Mayıs 2022, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/7951D366562987B4C1256F50004D9C23-child_soldiers_CSC_nov_2004.pdf
- Reliefweb, "Child Soldiers International Annual Report 2017-2018", Erişim 15 Mayıs 2022, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CSI_annual_report_2018.pdf
- Roma Statute of the International Criminal Court, Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
- SuperHaber "Korkunç iddia fotoğraflandı: İşte Ermenistan'ın 'çocuk askerleri'!", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.superhaber.tv/korkunc-iddia-fotograflandi-iste-ermenistanin-cocuk-askerleri-haber-370168>
- "The Prosecutor v. Joseph Kony and Vincent Otti", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/KonyEtAlEng.pdf>
- "The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo", Erişim 15 Mayıs 2022, <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/873/Ngudjolo>
- "The Vancouver Principles", Erişim 2 Mart 2022, https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/human_rights-droits_homme/principles-vancouver-principes.aspx?lang=eng
- Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Çocuklar İçin Adalet", Erişim 15 Mayıs 2022, http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2010/07/UCM_cocuk1.pdf

**Özdaşlı, Sema. Uluslararası Hukuk Açısından İkinci Karabağ Savaşı
ve Sonrasında Ermenistan'da Çocuk Asker Kullanımı.**

- UNICEF. "Cape Town Principles", Erişim 15 Mayıs 2022,
<https://openasia.org/en/wp-content/uploads/2013/06/Cape-Town-Principles.pdf>
- UNICEF. "Convention on the Rights of the Child", Erişim 15 Mayıs 2022,
<https://www.unicef.org/child-rights-convention>
- UNICEF. "Convention on the Rights of the Child", Erişim 15 Mayıs 2022,
<https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>
- UNICEF, The Paris Principles, Erişim 15 Şubat 2022,
<https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>
- Yalçınkaya, Haldun. "Savaş". *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardeş - Ali Balcı, Küre, Dördüncü Baskı, İstanbul, ss. 409-410, 2014.